

**UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”
CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ DE FILOSOFIE**

**PERSPECTIVE ACTUALE ASUPRA AVANGARDEI ISTORICE
ROMÂNEȘTI: MODERNIZARE ARTISTICĂ ȘI POLITIZARE ÎN
PICTURA AVANGARDISTĂ ROMÂNEASCĂ**

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

**Conducător de doctorat:
Prof. univ. dr. FRĂTEANU VASILE**

**Doctorand:
BREAZ DAN-OCTAVIAN**

2013

CUPRINS

INTRODUCERE	1
CAPITOLUL I	
PERSPECTIVE ACTUALE ASUPRA PICTURII AVANGARDEI ISTORICE ROMÂNEȘTI. EVOLUȚIE, MODERNIZARE ARTISTICĂ, SINCRONIZARE	13
I.1. Evoluție și modernizare artistică în avangarda istorică românească. Repere generale pentru o cronologie a evoluției și sincronizării cu modernismul artistic european	13
I.2. Despre specificul sincronizării picturii avangardiste românești cu avangarda europeană. Caracterul hibrid al avangardei românești	30
I.3. Concluzii	55
CAPITOLUL II	
AVANGARDA ISTORICĂ ȘI REGIMURILE POLITICE TOTALITARE	58
II.1. Relația dintre arta avangardei istorice și puterile politice totalitare. URSS și Germania	58
II.2. Relația dintre arta avangardei istorice și puterile politice totalitare din Europa Centrală și de Est	80
II.3. Concluzii	97
CAPITOLUL III	
IDEOLOGIE ȘI AVANGARDĂ. POLITIZĂRI ALE PICTURII AVANGARDISTE ROMÂNEȘTI	101
III.1. Ideologie și avangardă	101
III.1.1. Ideologie și avangardă. Considerații preliminare: modernism, avangardă, politizare	101
III.1.2. Atitudine socială sau opinie politică. Despre implicațiile de ordin politic ale mișcărilor tradiționaliste și ale „mișcărilor artistice combative”	112
III.1.3. Marcel Iancu, Hans Mattis-Teutsch și Victor Brauner: o perspectivă asupra ideologiei militantismului artistic	114
III.2. Politizările avangardei. Avangarda românească și ideologia realismului socialist	126
III.2.1. Avangarda românească și realismul socialist. De la o estetică cu implicații ideologice la o ideologie cu implicații estetice	126
III.2.2. Puncte de vedere privitoare la specificul relației dintre	129

	avangarda istorică românească și realismul socialist. Despre conceptul de politizare	
III.2.3.	Efectele „metodei artistice” a realismului socialist asupra creației artistice. Principii estetice și finalități ideologice	143
III.2.4.	De la avangarda „tutelară” la avangarda „tutelată” sau drumul de la ceea ce trebuia <i>să fie</i> la ceea ce trebuia <i>să facă</i> arta. Etapă ale politizării artei românești în perioada 1944-1950	146
III.3.	Politizări și avataruri estetice ale picturii avangardiste românești în contextul cultural și ideologic al realismului socialist	160
III.3.1.	Funcțiile „tradițiilor inventate” și mijloacele de propagandă vizuală	160
III.3.2.	Programul de „reeducare artistică” al realismului socialist românesc	163
III.3.3.	Două vârste ale politizării artei. Perioada Primului Război Mondial și perioada de după Al Doilea Război Mondial	167
III.3.4.	Despre motivele seducției exercitate de ideologia comunistă și efectele sale asupra artei de avangardă. Artiștii avangardei, între convingere și constrângere	175
III.3.5.	Discursul vizual al realismului socialist și conceptele de <i>avans</i> și <i>declin</i> în artă. Progres artistic, discontinuitate, reductivism	181
III.4.	Concluzii	188
	CONCLUZII	196
	BIBLIOGRAFIE	204

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

Cuvinte-cheie: *avangardă istorică, modernizare artistică, sincronizare culturală, modernism, tradiționalism, „estetizarea” politicii, „politizarea” esteticii, politicizare, pictura avangardistă românească, avangardă „tutelară”, avangardă „tutelată”, limbaj plastic avangardist, dadaism, expresionism, cubism, cubo-futurism, futurism, integralism, suprarealism, constructivism, regimuri politice totalitare, realism socialist, iconografie realist-socialistă, cultură proletară, artă figurativă, programul realist-socialist de „reeducare artistică”, manipulare ideologică a artei, reductivism.*

Teza de doctorat *Perspective actuale asupra avangardei istorice românești: modernizare artistică și politicizare în pictura avangardistă românească* și-a propus ca obiectiv fundamental cercetarea aspectelor estetice ale picturii avangardiste românești, ale implicațiilor sale politice, precum și a raportului dintre aceste note specifice ale sale.

În bibliografia temei studiate există două insuficiențe importante. Cele două mari deficite teoretice reperabile în dezbaterile contemporane asupra procesului modernizării și al politicizării avangardei istorice românești, unul deopotrivă cantitativ și calitativ, în plan autohton, iar celălalt, mai cu seamă calitativ, în planul internațional al cercetării locului avangardei românești în arealul central-est european, respectiv deficitul acut al unor convergențe utile a punctelor de vedere referitoare la fenomenul interferenței avangardei istorice cu realismul socialist, au reprezentat principalele rațiuni care ne-au determinat să întreprindem această cercetare teoretică fundamentală. Noutatea abordării noastre rezidă tocmai din tentativa de depășire a limitelor interne și externe ale investigațiilor la care ne refeream anterior, prin direcțiile de interpretare echilibrate pe care le propunem, în ordinea înțelegerii intersecției estetice și ideologice dintre avangarda istorică românească și realismul socialist autohton.

Surprinderea comparativă a tensionatei interferențe dintre aceste două controversate paradigme a pornit de la convingerea că analiza lor în paralel are, pe de o parte, avantajul de a le revaloriza reciproc, iar, pe de altă parte, capacitatea de a repune în discuție cazul ideologic și estetic aparte al realismului socialist românesc, care a fost prea puțin studiat prin comparație cu avangarda noastră istorică, cu toate că au împărtășit, pentru o vreme, aceleași condiții ideologice și artistice. Prin urmare, stadiul actual al studierii acestei dialectici estetico-ideologice ne-a determinat să recurgem la o analiză contrastivă a

avangardei românești și a realismului socialist, perspectivă situabilă sub semnul unei treceri de la o artă „totală”, în sens predominant estetic, la o artă „totală”, în sens predominant ideologic. În acest sens, am subliniat necesitatea abordării comparative a relației dintre avangarda istorică și realismul socialist, atât prin accentul pus de ideologia estetică a avangardei pe implicațiile sale politice, cât și prin accentul pus de o ideologie politică pe implicațiile sale estetice, ceea ce, în cazul din urmă, adăugându-se ideologiei progresului, mitologiei „omului nou”, noului mesianism sau credinței utopice în crearea egalitaristă unui viitor mai bun al omenirii, printr-o artă cu profunde implicații în planul activismului social, a condus, după cum se știe, la apariția realismului socialist. Pe de altă parte, dată fiind problematica întâlnire istorică dintre avangardă și realismul socialist, abordarea contrastivă a avatarurilor estetice și a politizărilor artei specifice acestei confruntări estetico-ideologice a avut și avantajul de a aduce unele explicații necesare referitoare la implementarea realismului socialist într-un mediu artistic autohton caracterizabil printr-o mare reticență față de dezideratele radicale ale picturii avangardei istorice.

Potrivit modului în care am urmărit în capitolele tezei realizarea obiectivului fundamental precizat, cele trei părți ale lucrării s-au structurat într-o ordine internă care a pornit, în primul capitol, de la evocarea unor perspective generale asupra evoluției și modernizării artistice în pictura avangardei istorice românești, a continuat, în al doilea capitol, cu analiza relației dintre avangarda istorică și regimurile politice totalitare din Europa occidentală și răsăriteană, pentru a se opri, în ultimul capitol, la cazul particular al politizărilor picturii avangardiste românești în anii realismului socialist.

În ceea ce privește metodologia cercetării, am întreprins un demers comparativ, care a pornit de la premisa că însăși nașterea avangardei artistice la începutul secolului XX a suscitât numeroase dezbateri referitoare la delimitările dintre diferitele domenii ale constituirii și ale abordării acestui complex fenomen, precum domeniul estetic, filosofic, socio-cultural sau politic. Prin urmare, pentru a îndeplini obiectivul fundamental al tezei, am recurs la o analiză adecvată naturii specifice a acestei cercetări teoretice fundamentale, respectiv la un demers investigativ situat la confluența dintre istoria și critica de artă, filosofia artei și sociologia artei.

Capitolul I al tezei a fost organizat în jurul celor două probleme complementare puse în discuție în fiecare subcapitol, respectiv stabilirea unor repere generale pentru o cronologie a evoluției și a sincronizării cu modernismul artistic european și relevarea caracterului hibrid al avangardei românești.

În vederea relevării unor perspective actuale asupra picturii avangardei istorice românești, primul subcapitol începe cu o scurtă cronologie a avangardei românești, care se referă mai întâi la momentul preavangardist și continuă cu prezentarea celor două valuri avangardiste autohtone, primul – situat sub semnul experimentalismului dadaist, futurist, expresionist, constructivist și suprarealist dintre anii 1924-1933, iar cel de-al doilea – reprezentat de gruparea suprarealistă a anilor '40. După trecerea în revistă a unora dintre cele mai semnificative perspective generale deja consacrate sau chiar „clasice” asupra artei avangardei istorice românești, prin prezentarea celor trei momente importante ale avangardismului autohton, am urmărit, raportându-ne critic la poziții teoretice actuale asupra problematicii în discuție, stabilirea unor repere semnificative pentru o cronologie a evoluției și a sincronizării picturii avangardei istorice cu modernismul artistic european, din perspectiva contextelor artistice autohtone care au favorizat modernizarea artistică a picturii românești antebelice și interbelice.

În scopul discutării problematicii procesului de modernizare deopotrivă cauzat și susținut de apariția și sincronizarea picturii avangardei istorice românești cu modernismul artistic european, am tratat patru asemenea repere cronologice din perioada 1909-1920, cu valoare de studii de caz. Două au fost concluziile mai importante pe care le-am fixat în urma stabilirii acestor repere. Prima concluzie relevă faptul că iconografia futuristă a nevoii de schimbare, „încorporând” vizual dezideratul înnoirii artei moderne românești – de la reprezentările sensibilității aurorale sau ale recuperării originarului, ale renașterii sau ale apariției unei lumi noi, până la reflectarea citadinismului sincronizat la noile ritmuri ale epocii –, a reflectat acele eforturi artistice inovative care aveau să culmineze cu sincronizările culturale ale avangardei istorice românești cu avangarda europeană. Cea de-a doua concluzie evidențiază particularitatea modernismului autohton de a fi fost deopotrivă un vector pentru radicalismul estetic al avangardelor și pentru generarea imageriei specifice utopiilor paseiste, inclusiv acelea specifice iconografiei realismului socialist.

Pentru a trata specificul sincronizării picturii avangardiste românești cu avangarda europeană, a fost pus în discuție termenul de sincronizare care, pentru avangarda istorică românească, a însemnat atât crearea în spațiul cultural autohton a condițiilor necesare unui raport de simultaneitate cu principalele curente artistice europene, cât și eforturile de comprimare rapidă a experiențelor estetice care au condus la apariția acestor curente. În acest context, am arătat că demersurile de sincronizare cu principalele curente artistice europene, pe de o parte, și eforturile de înnoire a artei românești, pe de altă parte, s-au conjugat în primele trei decenii ale secolului XX, conducând deopotrivă la apariția

avangardei istorice românești și la modernizarea artei noastre naționale ca urmare a emergenței și a dezvoltării mișcării avangardiste autohtone.

Definirea accepțiunii în care a fost folosit termenului de sincronizare a condus la discutarea unor particularități ale sincronizării principalelor curente ale avangardei românești cu mișcările de avangardă europene, respectiv expresionismul, cubismul și cubo-futurismul, futurismul (ca un caz rar de dublă sincronizare, cronologică și programatică), integralismul (ca sinteză a tuturor curentelor avangardei istorice de până atunci), suprarealismul, neo-dadaismul și constructivismul. În legătură cu acesta din urmă, am realizat un studiu de caz dedicat semnificațiilor receptării în epocă a evenimentului primei mari expoziții internaționale a grupării de la *Contemporanul*, din 1924, momentul de vârf al picturii avangardiste românești. Ca urmare a relevării acestor particularități, am evidențiat caracterul hibrid al avangardei din România, rezultând din interferența dintre caracteristicile plastice și estetice ale unui modernism temperat, de origine locală, și acelea ale unui modernism caracterizat printr-un radicalism de extracție occidentală. Prin urmare, au fost prezentate unele aspecte hibride ale avangardei românești, particularizând fuziunile realizate la nivelul diferitelor sale curente artistice, pentru ca ulterior să urmărim aceleași fuziuni sau hibridizări la nivelul diferitelor etape de creație ale unor importanți artiști ai avangardei noastre istorice, precum M.H. Maxy, M. Iancu, H. Mattis-Teutsch, V. Brauner și C. Michăilescu.

În finalul primului capitol, au fost urmărite, din perspectivă contemporană, caracteristicile artei moderne românești din prima jumătate a secolului XX: coabitarea și reciproca hibridizare a avangardei cu tradiționalismul autohton, abordările plastice diferite ale urbanismului industrial, practicile compromisului stilistic sau estetic, eforturile de sincronizare cu transformările culturale ale epocii și estetismul. Au fost prezentate, de asemenea, opozițiile dintre arta cu specific național și arta avangardei istorice care au fost în măsură să prefigureze unele dintre principalele tensiuni survenite între avangarda istorică și ideologia realismului socialist.

În Capitolul II, pentru a analiza relația dintre arta avangardei istorice și regimurile politice totalitare, dar și pentru a discuta despre raportarea artei moderne și a artei de avangardă la evoluția artei în timp, am considerat necesare unele precizări conceptuale și terminologice despre relația dintre modernitate, modernism și avangardă. Astfel, după reluarea succintă a unor atribute definitorii ale modernității, între care pierderea funcției descriptive a artei moderne, impulsul spre schimbare și, mai ales, tendința de sincronizare atât în plan istoric, cât și la nivel estetic, cu dezvoltarea civilizației și a istoriei intelectuale,

este relevat faptul că avangarda istorică, împărtaşind cu modernitatea dezideratul sincronizării și al schimbării, iar cu modernismul, în primul rând nevoia de schimbare, a radicalizat acest impuls comun pentru schimbare.

Negarea diferitelor roluri consacrate ale instituției artistice nu s-a realizat numai în planul estetic al rupturii și al negației avangardei istorice, ci și din perspectiva acțiunii puterilor politice totalitare, naziste sau fasciste, în spațiul occidental, respectiv a celor comuniste, în blocul răsăritean. Acestor regimuri politice totalitare, fie de dreapta, fie de stânga, abstracția formalistă și, mai ales, stilurile realiste ilustrative le-au servit ca mijloace de critică socială sau ca instrumente de propagandă politică. În această ordine de idei, am analizat relația dintre arta avangardei istorice și regimurile politice totalitare, care reprezintă problematica centrală a acestui capitol. După prezentarea celor trei cerințe (de natură referențială, performativă și manipulative) care au fost impuse avangardei de către puterea politică totalitară, sunt făcute trimiteri la principalele obstacole în calea folosirii artei de avangardă în scopuri politice. Primul impediment major a fost acela că avangardismul artistic nu urma aceeași direcție cu radicalismul politic, fie acesta de dreapta sau de stânga, iar cel de-al doilea a constat în aceea că, dacă regimurile totalitare erau populiste, avangardele, în schimb, se adresau unor elite culturale.

Exemplificările din partea a doua a capitolului s-au referit mai întâi, prin antiteză, la relația dintre avangarda istorică și regimurile politice totalitare din fosta Uniune Sovietică și din Germania nazistă, iar, ulterior, tot dintr-o perspectivă contrastivă, la situațiile din Europa Centrală și de Est, în principal la acelea din Ungaria și România. Exemplele date în acest capitol au evidențiat atât similarități, cât mai ales diferențe între acțiunile regimurilor politice totalitare din Occident (Germania, Italia), pe de o parte, și cele din Răsărit (URSS, Ungaria, România, Cehia sau Iugoslavia), pe de altă parte. Diferențele respective s-au regăsit într-o serie de opoziții, care, treptat, s-au extins de la nivel estetic, la nivelul geopolitic al opoziției dintre Vest și Est, pentru ca, în decadele postbelice, ceea ce aveau să devină acești doi poli antinomici, reprezentând modernismul și realismul, să fie transformați în imperative estetice și politice absolute. De-a lungul acestor decade, așadar, blocul estic a fost tot mai mult identificat cu arta realismului socialist, devenind opusul libertății avangardiste nelimitate al cărei corolar au devenit, în Vest, abstracția picturală și cultul noutății formale moderniste.

Prezentarea cazului particular al avangardei istorice din România a pornit de la premisa că dificultatea consacării avangardei plastice românești și, ulterior, a perpetuării acestei formule artistice în anii dogmatismului realist-socialist – ca avangardă „tutelată”,

respectiv „angajată” sau chiar subordonată politic –, a avut legătură, în primul rând, cu maniera specifică în care s-a desfășurat procesul modernizării în România, care, în plan artistic, s-a aflat într-un permanent efort recuperator, de „occidentalizare”. Pe de altă parte, nu trebuie uitat faptul că, în întreaga perioadă interbelică, tradiționalismul și avangardismul au coabitat și s-au remodelat reciproc, în ciuda unor concepții artistice diferite sau de-a dreptul opuse, ceea ce demonstrează că avangarda românească a suferit o experiență a adaptării la un anumit context istoric încă dinainte de a se întâlni cu interdicțiile regimului comunist. În ordinea deschiderii pentru idei deopotrivă estetice și politice pe care au manifestat-o și artiștii români de avangardă, rolul observațiilor din finalul celui de-al doilea capitol a fost acela de a sublinia importanța opoziției ideologice dintre tendințele de „estetizare a politicii” și cele de „politizare a esteticii”, care a caracterizat întâlnirea confruntativă dintre avangarda istorică și realismul socialist. În acord cu poziții teoretice actuale privitoare la relația dintre artă și viață, în principalele lor sensuri „încorporate” în sfera esteticului, respectiv, în sfera politicului, am identificat *esteticul* și *fragmentarismul* cu avangarda istorică, iar *politicul* și *totalizarea* cu ideologiile nazistă și comunistă. Aceste observații și caracterizări au asigurat continuitatea cu problematica dezbătută în ultimul capitol al tezei.

Capitolul III cercetează problematica extrem de complicată și de contradictorie a tensiunii dintre politic și artistic pe care o ilustrează politizările și avatarurile estetice ale picturii avangardiste românești în contextul ideologic al realismului socialist. În acest sens, opoziția dintre ideologie și avangardă, care structurează prima secțiune a ultimului capitol, trimite la relația antinomică dintre radicalitatea idealului avangardist al unei „arte totale” și radicalitatea ideologică a „idealului” unei arte instrumentalizate politic de către instanța totalitară, respectiv la antiteza dintre avangarda „*tutelară*” (avangarda istorică, ca mișcare constituită și condusă după principii estetice proprii) și avangarda „*tutelată*” (avangarda „dirijată” sau controlată politic), raport contrastiv care organizează întreaga discuție asupra politizării picturii avangardiste românești din anii realismului socialist.

O asemenea abordare a fost posibilă din perspectiva deschisă de discuția despre așa-numita *instabilitate* pe care am identificat-o în ceea ce privește conceptul de avangardă și care a vizat dialectica celor două funcții – estetică și politică – pe care avangarda le-a încorporat succesiv sau chiar simultan de-a lungul evoluției sale. Pe parcursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, activismul social al artiștilor de avangardă a cunoscut o tot mai evidentă glisare dinspre dezideratul autonomiei artistice, înspre implicarea politică propriu-zisă. Această tendință s-a accentuat treptat în prima jumătate a secolului

XX, evidențiind atât dezacordul dintre radicalismul tehnic al practicilor artistice avangardiste și pozițiile sociale progresiste ale artiștilor, cât și eforturile avangardei artistice de a se sincroniza cu ideologiile politice de extracție socialistă. În această privință, poziția noastră a fost aceea de înțelegere și de integrare a paradigmei artistice a avangardei angajate social la intersecția sau la limita unei remodelări reciproce a celor două perspective sau alternative identificate. De altfel, recunoașterea unui model al contaminărilor gradate, produse deopotrivă pe cale coevolutivă și prin impunerea propagandistică a unor formule picturale specifice doctrinei realismului socialist a constituit unul dintre obiectivele principale ale cercetării relației dintre avangarda istorică și regimurile politice totalitare. Ca și în cazul altor țări ale „blocului estic”, în România, acest tip de *avangardă socială* a suferit fie un proces de renunțare la orice prerogative estetice și autonome, ca urmare a unor impuneri directe și brutale, fie o tranziție lentă și în același timp inevitabilă înspre paradigma realismului socialist.

Poziția teoretică potrivit căreia ideea de avangardă rezidă, în esență, în coarticularea formelor artistice și politice de manifestare a condus la ideea de legitimitate a chestionării avangardei din perspectiva specificului implicării politice a reprezentanților săi, analiză care a fost întreprinsă în partea a doua a ultimului capitol. Astfel, atât subcapitolul în care au fost urmărite, prin antiteză, implicațiile de ordin politic ale mișcărilor artistice tradiționaliste și ale „mișcărilor artistice combative”, cât și acela care a tratat ideologia militantismului artistic, cu trimiteri la cazurile lui Marcel Iancu, Hans Mattis-Teutsch și Victor Brauner, au asigurat continuitatea cu cea de-a doua secțiune a acestui ultim capitol. Această secțiune a fost structurată într-o ordine a cărei succesiune logică a presupus mai întâi prezentarea unui argument teoretic bazat pe stadiul actual al studierii dialecticii estetico-ideologice abordate (de la o estetică cu implicații ideologice la o ideologie cu implicații estetice), după care a urmat prezentarea unor puncte de vedere privitoare la specificul relației dintre avangarda istorică românească și realismul socialist, iar, în continuare, a efectelor „metodei artistice” a realismului socialist asupra creației artistice.

Observațiile cu privire la conceptul de politizare, urmate de acelea referitoare la cuplul contrastiv alcătuit din principiile estetice și finalitățile ideologice discutate, au condus la relevarea opoziției dintre avangarda „tutelară” și avangarda „tutelată” politic.

Două idei majore au fost dezvoltate pe fondul prezentării etapelor politizării artei românești în perioada 1944-1950. În ordinea prezentării, prima dintre ele privește avangarda „tutelară” și se referă la avangarda condusă după propriile principii estetice și convingeri politice, iar cea de-a doua trimite la avangarda „tutelată”, care desemnează, prin

antiteză, etapa incipientă a impunerii realismului socialist printre reprezentanții avangardei istorice, o perioadă de tranziție în care artiști ca M.H. Maxy, Jules Perahim și Hans Mattis-Teutsch au realizat lucrări influențate de tematica proletcultistă, dar care mai păstrau încă elemente ale limbajului plastic avangardist.

Prezentarea modelului ideologic al „tradițiilor inventate” a evidențiat acțiunile sistematice de remodelare a conștiinței colective, incluzând, în complexe sisteme manipulative, reprezentări vizuale propagandistice. Invarianța, repetitivitatea și claritatea mesajelor transmise au fost identificate ca principale caracteristici ale acestui model ideologic. Motivația pentru care am recurs la prezentarea acestui model proletcultist de manipulare a mijloacelor de propagandă vizuală este relevanța sa pentru cazul particular al relației contrastive dintre valorile estetice și idolatria ideologică din anii dogmatismului politic românesc. În consecință, prin identificarea dominantelor tipologice ale iconografiei specifice propagandei vizuale comuniste, au fost indicate funcțiile majore pe care le-a îndeplinit modelul manipulativ al „tradițiilor inventate”.

Pentru a exemplifica fermitatea angajamentului comunist de transformare a indivizilor prin educație politică și control ideologic, au fost prezentate cele trei forme de manipulare ideologică a artei care au fost impuse prin programul de „reeducare artistică” specific realismului socialist, precum și strategiile de supraviețuire ale artiștilor avangardei istorice românești, cu precizarea că experiența istorică, educația religioasă ortodoxă și memoria colectivă au fost factorii identificați la originea conformismului, a pasivității și a disimulării caracteristice reacției intelectualilor români față de presiunea ideologică exercitată în cadrul acestui program de îndoctrinare politică.

În ceea ce privește politizarea artei de după cel de-Al Doilea Război Mondial, a fost relevat faptul că instaurarea regimului politic totalitar, după 1944, a întrerupt în România dezvoltarea firească a modernismului, astfel încât nici mișcarea de extracție avangardistă a neo-constructivismului nu a cunoscut în România aceeași dezvoltare pe care a înregistrat-o în perioada anilor '50 și în prima jumătate a anilor '60 în alte țări din spațiul central-est european. În condițiile depozitării neo-constructivismului de ideologia utopică a anilor '20 și de retorica sa revoluționară, în scopul exploatării acestora ca discurs legitimator pentru sistemul puterii totalitare, „arta angajată” pe care o promovase o parte a avangardei artistice interbelice s-a găsit în situația de a evolua în direcția unei „artei dirijate” politic, așa-numitul „realism figurativ” al realismului socialist substituindu-se treptat așa-numitului „realism modernist”, iar principiile artei figurative ajungând să înlăture treptat principiile artei de avangardă.

Pentru a ajunge la distincția dintre „realismul modernist” și „realismul figurativ”, în ceea ce privește atât rațiunile interne (de ordin estetic), cât și cele externe (de natură politică) ale acestei opoziții, am pornit de la o discuție despre expresia și funcția artistică a artei revoluționare și despre conceptul de „cultură proletară”. În privința rațiunilor interne ale opoziției menționate, sublinierea importanței acestui concept a contribuit la relevarea dihotomiei realism modernist-realism figurativ, prin disocierea dintre atributele avangardismului occidental, ca artă modernistă, și caracteristicile realismului socialist, ca expresie a culturii proletare, care a impus concepția artistică după care întregul conținut al unei opere de artă trebuia să fie echivalabil cu subiectul reprezentat și în stare să supună atenției publice problemele autentice ale vieții sociale și să exprime etosul revoluționar colectiv. În planul rațiunilor externe ale opoziției dintre „realismul modernist” și „realismul figurativ”, ne-am referit la contextul internațional al anilor '50, profund marcat de tensiunile războiului rece care a departajat atât „lagărele” politice, cât și „câmpurile” artistice specifice lumii capitaliste occidentale, pe de o parte, și lumii comunismului de tip sovietic, pe de altă parte. Aceste cauze externe, de ordin politic, au fost acelea pentru care realismul socialist trebuia să reprezinte valorile socialiste ale blocului est-european, prin opoziție față de „avangardismul burghez” al blocului capitalist.

Pentru a ilustra deopotrivă motivele seducției exercitate de ideologia comunistă și efectele presiunilor proletcultiste asupra artei de avangardă din România, am făcut trimiteri la cazurile Jules Perahim și M.H. Maxy, iar, ulterior, această discuție a fost continuată cu prezentarea situației dilematice a artiștilor avangardei plastice românești, a căror condiție artistică s-a situat dramatic între convingere și constrângere. Pentru a delimita și mai precis sfera acțiunii de constrângere, am definit în linii generale „programul” realismului socialist, modalitățile de manipulare ideologică a artei, precum și cauzele tensiunilor dintre guvernării comuniști, pe de o parte, și artiști ai avangardei istorice și intelectuali, pe de altă parte.

Fenomenul intersecției avangardei istorice românești cu realismul socialist a fost considerat ilustrativ pentru accețiunea dată conceptului de politizare, care a desemnat în acest caz o importantă intruziune a socio-politicului în sfera esteticului. Această inserție a debutat la începutul anilor 1930, pentru a atinge apogeul odată cu impunerea paradigmei realismului socialist. Reprezentanții avangardei au fost influențați decisiv de o ideologie de stânga, ale cărei principale componente au fost de natură marxistă. Ei au început prin a milita pentru introducerea ideilor acestei ideologii atât în domeniul artistic, cât și în acela al vieții sociale. Deziluzionați de urmările totalitarismului în planul existenței socio-

politice, precum și de rezultatele metodei realismului socialist în domeniul artei, unii dintre artiștii avangardei românești s-au îndepărtat de ideologia comunistă și de stilul artistic impus de acesta.

În concluzie, ultimul capitol a aprofundat cercetarea politizărilor și a avaturilor estetice ale avangardei românești, în contextul cultural și ideologic al realismului socialist, demonstrând că, dacă avangarda istorică a avut o estetică cu implicații ideologice, realismul socialist, în schimb, s-a caracterizat printr-o ideologie ale cărei implicații aveau și un anumit caracter estetic. Aceste suprapuneri parțiale, de ordin estetic și ideologic, au creat pentru o vreme, atât printre reprezentanții avangardei, cât și printre promotorii realismului socialist, iluzia unei coincidențe ideologice totale, cel puțin la nivelul implicațiilor sociale ale proiectului artistic.

„Metoda artistică” a realismului socialist a fost interogată tocmai pentru a evidenția cazul special al întrepătrunderii dintre revoluția estetică și cea socială, al cărei principal efect a fost reorientarea principiilor estetice înspre finalități ideologice. Din perspectiva posibilității de a fi valorizate în cheie estetică, au fost identificate principiile de bază ale acestei metode, respectiv „adeziunea ideologică” (al cărei militantism se opunea formalismului abstract sau neutru) și „spiritul național sau popular” (a cărui largă adresabilitate se opunea atât cosmopolitismului, cât și naționalismului burghez „reacționar”). Dacă aparenta coincidență a proiectelor de ordin social a condus la transformarea avangardei „tutelare” în avangardă „tutelată”, tot aceasta a fost și la originea realismului socialist, în calitatea sa de sinteză ideologică opusă tuturor mișcărilor avangardei istorice. De aceea, realismul socialist a fost interpretat ca o redirecționare a majorității principiilor estetice și a metodelor de creație ale avangardei istorice împotriva lor înseși și a avangardei înseși. În acești termeni, am concluzionat că în locul futurismului virtual, rezolvat estetic în artă, a apărut, odată cu paradigma realismului socialist, futurismul real, rezolvat socio-politic în cadrul existenței umane. Într-un asemenea context, însăși estetica implicită a cubismului a fost înlocuită treptat cu logica explicită a proletcubismului. De fapt, în cadrul acestui proces, a avut loc trecerea de la ermetizarea datelor concrete ale realității, proprie cubismului occidental, la explicitarea datelor realității, proprie realismului socialist practicat în arealul central-est european.

BIBLIOGRAFIE (SELECTIVĂ)

- ADES, Dawn (1995): Art and the Power of Nations. In: Ades, Dawn; Benton, Tim; Elliott, David and Boyd White, Ian (Eds.): *Art And Power. Europe Under The Dictators 1930-1945*. Thames and Hudson, London.
- BARRAL I ALTET, Xavier (2002): *Istoria artei*. Editura Meridiane, București.
- BECKER, Howard S. (1982): *Art Worlds*. University of California Press, Berkeley and Los Angeles, California, London, England.
- BEGEL, Florence (2002): *Filosofia artei*. Institutul European, Iași.
- BELDIMAN, Alexandru – Cârneli, Magda (coord.) (1994): *București, anii 1920-1940: între avangardă și modernism (catalog)*. Editura Simetria, București.
- BELL, Daniel (2001): Modernism, postmodernism și declinul ordinii morale. În: Alexander, Jeffrey C.; Seidman, Steven (coord.): *Cultură și societate. Dezbateri contemporane*. Institutul European, Iași.
- BELL, Julian (2007): *Oglinda lumii. O nouă istorie a artei*. București: Editura Vellant.
- BENJAMIN, Walter (2002): *Iluminări*. Editura Idea Design & Print, Cluj.
- BENJAMIN, Walter (2004): Critica violenței. În: Benjamin, Walter; Derrida, Jacques: *Despre violență*. Editura Idea Design & Print, Cluj.
- BERNARD, Edina (2000): *1905-1945. Arta modernă*. Editura Meridiane, București.
- BESANÇON, Alain (1996): *Imaginea interzisă. Istoria intelectuală a iconoclasmului de la Platon la Kandinsky*. Editura Humanitas, București.
- BONNELL, Victoria E. (1997): *Iconography of power. Soviet Political Posters under Lenin and Stalin*. University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London.
- BOURDIEU, Pierre (1979): *La distinction. Critique sociale du jugement*. Minuit, Paris.
- BOURDIEU, Pierre (2007): *Regulile artei*. Grupul Editorial Art, București.
- BOWNESS, Alan (1989): *The Conditions of Success. How the Modern Artist Rises to Fame*. Thames and Hudson, London.
- BREAZ, Dan (2008): The Avant-Garde And The Psychology Of The “Artistic Reeducation”. A Study On The Confrontation Between The Romanian Historical Avant-Garde And The Socialist Realism Ideology. *Studia Universitatis „Babeș-Bolyai”*. *Psychologia-Paedagogia*, Anul LIII, Nr. 2.
- BREAZ, Dan (2011a): From the „Total Art” Ideal to the „Ideal” of the Totalitarian Art. Politicizations and Aesthetic Dilemmas of the Romanian Fine Arts Avant-Garde

- During the Years of the Socialist Realism. *Studia Universitatis „Babeş-Bolyai”*. *Philosophia*, Anul LVI, Vol. 56, No. 3.
- BREAZ, Dan (2011c): „Idiomuri ale modernismului”. Conjugări avangardiste și realist-socialiste. *Arta*, Nr. 4. UAP, București.
- BRU, Sascha – Martens, Gunther (Eds.) (2006): *The Invention of Politics in the European Avant-Garde (1906-1940)*. Editions Rodopi B.V., Amsterdam – New York, NY.
- BÜRGER, Peter (2007): *Theory of the Avant-Garde*. Twelfth printing. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- CÂRNECI, Magda (2000): *Artele plastice în România (1945-1989)*. Editura Meridiane, București.
- CĂLINESCU, Matei (2005): *Cinci fețe ale modernității. Modernism, avangardă, decadență, kitsch, postmodernism*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită. Editura Polirom, Iași.
- CERNAT, Paul (2007a): *Avangarda românească și complexul periferiei: primul val*. Cartea Românească, București.
- CLARK, Toby (1997): *Art and Propaganda in the Twentieth Century: The Political Image in the Age of Mass Culture*. Harry N. Abrams, New York.
- COMPAGNON, Antoine (1998): *Cele cinci paradoxuri ale modernității*. Editura Echinox, Cluj.
- COTTINGTON, David (2005): *Modern Art: A Very Short Introduction*. Oxford University Press, New York.
- CROWTHER, Paul (1997): *The Language of Twentieth-Century Art. A Conceptual History*. Yale University Press, New Haven & London.
- CULLERNE BOWN, Matthew (1998): *Socialist Realist Painting*. Yale University Press, New Haven & London.
- DANTO, Arthur C. (2003): *The Abuse of Beauty: aesthetics and the concept of art*. Open Court Publishing Company, Chicago and La Salle, Illinois.
- DEAC, Mircea (2003): *250 pictori români (1890-1945)*. Editura Medro, București.
- DELPECH, Thérèse (2005): *L'Ensaucagement. Le retour de la barbarie au XXI-e siècle*. Editions Grasset & Fasquelle, Paris.
- DEMETRESCU, Ruxandra (2005): *Artă și cunoaștere. Teoria purei vizualități în contextul artistic al modernității*. Editura Fundației PRO, București.
- DERRIDA, Jacques (2004): Fortă de lege. Fundamentul mistic al autorității. În: Benjamin, Walter J.; Derrida, Jacques: *Despre violență*. Editura Idea Design & Print, Cluj.

- DOORMAN, Maarten (2003): *Art in Progress. A Philosophical Response to the End of the Avant-Garde*. Amsterdam University Press, Amsterdam.
- ELLIOTT, David (1995): The Battle For Art. In: Ades, Dawn; Benton, Tim; Elliott, David and Boyd White, Ian (Eds.): *Art And Power. Europe Under The Dictators 1930-1945*. Thames and Hudson, London.
- ELLIOTT, David (1995a): The End of The Avant-Garde. Painting and Sculpture. In: Ades, Dawn; Benton, Tim; Elliott, David and Boyd White, Ian (Eds.): *Art And Power. Europe Under The Dictators 1930-1945*. Thames and Hudson, London.
- ELLIOTT, David (1995c): A Life-And-Death Struggle. Painting and Sculpture. In: Ades, Dawn; Benton, Tim; Elliott, David and Boyd White, Ian (Eds.): *Art And Power. Europe Under The Dictators 1930-1945*. Thames and Hudson, London.
- ENESCU, Theodor (2003): *Scrieri despre artă*. Vol. II: *Artă și context cultural în România primelor trei decenii ale secolului XX*. Editura Meridiane, București.
- FLOREA, Vasile (2007): *Istoria artei românești*. Editura Litera Internațional. București-Chișinău.
- FINKIELKRAUT, Alain (1998): *La défaite de la pensée*. Gallimard, Paris.
- FORGÁCS, Éva (2002): The Activation of the Avant-Garde. In: Benson, Timothy & Forgács, Éva (Eds.): *Between Worlds: A Sourcebook of Central European Avant-Gardes, 1910-1930*. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts and London, England.
- GIBSON, Ann (2003): Avant-Garde. In: Nelson, Robert S. and Shiff, Richard (Eds.): *Critical Terms for Art History*. The University of Chicago Press, Chicago.
- GLEIZAL, Jean-Jacques (1999): *Arta și politicul. Eseu despre mediație*. Editura Meridiane, București.
- GOMBRICH, Ernst H. (2007): *Istoria artei*. Pro Editură și Tipografie, București.
- GRIGORESCU, Dan (2003): *Dicționarul avangardelor*. Editura Enciclopedică, București.
- GRIGURCU, Gheorghe (2002): Conștiința avangardei. *România literară*, nr. 39.
- GROYS, Boris (2007a): *Stalin – Opera de artă totală. Cultura scindată din Uniunea Sovietică*. Editura Idea Design & Print, Cluj.
- GUȚĂ, Adrian (2008): *Generația '80 în artele vizuale*. Editura Paralela 45, Pitești.
- HEINICH, Nathalie (1998): *Le triple jeu de l'art contemporain. Sociologie des arts plastiques*. Minuit, Paris.

- HELLER, Leonid (1997): A world of prettiness. Socialist Realism and Its Aesthetic Categories. In: Th. Lahusen and E. Dobrenko (Eds.): *Socialist Realism Without Shores*. Duke University Press, Durham and London.
- HERBAY, Dana (1996): Câteva considerații privind evoluția stilistică a picturii lui Marcel Iancu în perioada 1922-1940. În: Bocăneț, Anca; Lascu, Nicolae; Zahariade, Ana Maria (coord.): *Centenar Marcel Iancu 1895-1995. Marcel Iancu în România interbelică: arhitect, artist plastic, teoretician* (catalog). Editura Simetria, Uniunea Arhitecților din România și Editura Meridiane, București.
- HEWITT, Andrew (1993): *Fascist Modernism: Aesthetics, Politics, and the Avant-Garde*. Stanford University Press, Stanford, California.
- HINZ, Berthold (1995): "Degenerate and Authentic". Aspects of Art and Power in the Third Reich. In: Ades, Dawn; Benton, Tim; Elliott, David and Boyd White, Ian (Eds.): *Art And Power. Europe Under The Dictators 1930-1945*. Thames and Hudson, London.
- HOBBSAWM, Eric (1998): *Secolul extremelor*. Editura LIDER, București.
- HOFMANN, Werner (1977): *Fundamentele artei moderne. O introducere în formele ei simbolice*, vol. II. Editura Meridiane, București.
- IONESCU, Radu (1995): La peinture roumaine dans les années trente. Entre style et constance. In: L. Denys, A. Scheire-Pop, O. Scheire (coord.): *La peinture roumaine 1800-1940 (catalogue de l'exposition)*. Petraco-Pandora, Gand: Snoeck-Ducaju & Zoon, Hessehuis, Anvers.
- IONESCU, Radu (2002): *Despre pictura și sculptura românească*. Editura MAIKO, București.
- ITTU, Gudrun-Liane (2009): Receptarea operelor lui Hans Mattis-Teutsch în periodicele germane din Transilvania. În: Popica, Radu; Zamfir, Anca Maria (coord.): *Mattis-Teutsch, artist al avangardei (catalog)*. Muzeul de Artă Brașov, Brașov.
- JENNINGS, Michael (2004): Walter Benjamin and the European Avant-Garde. In: David. S. Ferris (Ed.): *The Cambridge Companion to Walter Benjamin*. Cambridge University Press, Cambridge.
- JONES, Arthur F. (1997): *Introducere în artă*. Editura LIDER, București.
- JULIUS, Anthony (2001): *Idolizing Pictures. Idolatry, Iconoclasm and Jewish Art*. Thames & Hudson, New York.
- KARNOOUH, Claude (2000): *Comunism/ Postcomunism și modernitatea târzie*. Editura Polirom, Iași.

- KESSLER, Erwin (2007): Culorile avangardei. Arta în România 1910-1950. În: Kessler, Erwin (Ed.): *Culorile avangardei. Arta în România 1910-1950* (catalog). Muzeul Național Brukenthal – Muzeul de Istorie Sibiu, Institutul Cultural Român, București.
- KUSPIT, Donald (2000): *The Dialectic of Decadence. Between Advance and Decline in Art*. Allworth Press, New York.
- LYOTARD, Jean-François (2002): *Inumanul. Conversații despre timp*. Idea Design & Print, Cluj-Napoca.
- MANSBACH, Steven A. (1990): From Leningrad to Ljubljana: The Suppressed Avant-Gardes of East-Central and Eastern Europe during the Early Twentieth Century. *Art Journal*, Vol. 49., No. 1.
- MANSBACH, Steven A. (1990a): Confrontation and Accommodation in the Hungarian Avant-Garde. *Art Journal*, Vol. 49, No. 1.
- MANSBACH, Steven A. (1998): The “Foreignness” of Classical Modern Art in Romania. *The Art Bulletin*, Vol. 80, No. 3.
- MANSBACH, Steven A. (1999): *Modern Art in Eastern Europe. From the Baltic to the Balkans, ca. 1890-1939*. Cambridge University Press, Cambridge.
- MARGOLIN, Victor (1997): *The Struggle for Utopia: Rodchenko, Lissitzky, Moholy-Nagy 1917-1946*. The University of Chicago Press, Chicago and London.
- MARINO, Adrian (1973): *Dicționar de idei literare*. vol. I. Editura Eminescu, București.
- MATEI, Rodica (1996): Marcel Iancu și gânduri despre artă. În: Bocăneț, Anca, Lascu, Nicolae, Zahariade, Ana Maria (coord.): *Centenar Marcel Iancu 1895-1995. Marcel Iancu în România interbelică: arhitect, artist plastic, teoretician* (catalog). Uniunea Arhitecților din România și Editura Meridiane. Editura Simetria, București.
- MICHAUD, Éric (2003): Note despre „deontologia” artistului în epoca modernă. În: Rațiu, Dan-Eugen; Mihali, Ciprian (coord.): *Artă, comunitate și spațiu public. Strategii politice și estetice ale modernității*. Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca.
- MICHELI, Mario de (1968): *Avangarda artistică a secolului XX*. Editura Meridiane, București.
- MICHELI, Mario de (1980): *Manifeste revoluționare. Europa, 1900-1940*. Traducere de Angela Ioan. Editura Meridiane, București.
- MORAR, Ovidiu (2005): *Avangardismul românesc*. Editura Fundația Culturală „Idea Europeană”, București.
- NICOLAE, Emil (2004): *Victor Brauner. La izvoarele operei*. Editura Hasefer, București.

- PASSUTH, Kristina (1988): *Les Avant-gardes de l'Europe Centrale 1907-1927*. Flammarion, Paris.
- PAVEL, Amelia (1996): *Pictura românească interbelică. Un capitol de artă europeană*. Editura Meridiane, București.
- PAVEL, Amelia (2004): Victor Brauner la centenar. Prefață. În: Nicolae, Emil: *Victor Brauner. La izvoarele operei*. Editura Hasefer, București.
- PELIN, Mihai (2005): *Deceniul prăbușirilor (1940-1950): viețile pictorilor, sculptorilor și arhitecților români între legionari și staliniști*. Editura Compania, București.
- PIOTROWSKI, Piotr (2009): *In the Shadow of Yalta. Art and the Avant-Garde in Eastern Europe, 1945-1989*. Reaktion Books, London.
- POGGIOLI, Renato (1968): *The theory of the avant-garde*. Translated from the Italian by Gerald Fitzgerald. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- POP, Ion (1990): *Avangarda în literatura română*. Editura Minerva, București.
- POP, Ion (2007): Avangarda literară românească și politica. În: Stegorean, Călin (Ed.): *Noi studii ale avangardei. Comunicări prezentate în cadrul Simpozionului desfășurat la Muzeul de Artă Cluj-Napoca, 9-10 noiembrie 2006*. Editura Risoprint, Cluj-Napoca.
- POPESCU, Mircea et al. (1959): *Artele plastice în România după 23 August 1944*. Editura Academiei Republicii Populare Române, București.
- POPICA, Radu (2011): *Arta în slujba propagandei – centrul artistic brașovean sub semnul realismului socialist (1944-1964)*. În: Popica, Radu; Zamfir, Anca Maria (coord.). *Arta sub comunism. Arta oficială a regimului comunist în colecția Muzeului de Artă Brașov (1945-1989)*. Catalog de expoziție. Editura Muzeului de Artă Brașov.
- POPICA, Radu – Zamfir, Anca Maria (coord.) (2009): *Mattis-Teutsch, artist al avangardei (catalog)*. Muzeul de Artă Brașov, Brașov.
- PRUT, Constantin (1982): *Dicționar de artă modernă*. Editura Albatros, București.
- RADU, Vasile (2010): *Arta sub șenilele tancurilor. Prolegomene la o istorie a artei comuniste în România*. *Tribuna*, Anul IX, nr. 179.
- RADU, Vasile (2010f): *Steaguri pe turnuri. Marele succes mondial al artei proletcultiste (VII)*. *Tribuna*, Anul IX, nr. 195.
- RAȚIU, Dan-Eugen (2000): *Moartea artei? O cercetare asupra retoricii eschatologice*. Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca.
- RAȚIU, Dan-Eugen (2001): *Disputa Modernism-Postmodernism. O introducere în teoriile contemporane asupra artei*. Editura Dacia, Cluj-Napoca.

- RAȚIU, Dan-Eugen – Mihali, Ciprian (coord.) (2003): *Artă, comunitate și spațiu public. Strategii politice și estetice ale modernității*. Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca.
- RAȚIU, Dan-Eugen (2004a): Politica culturală și condițiile consacării artistice: subvenție și sincronizare?. *Studia Universitatis „Babeș-Bolyai”*. *Philosophia*, Anul XLIX, No. 1-2.
- SCHEIRE-POP, A. (1995): L'avant-garde roumaine dans le contexte européen. In: L. Denys, A. Scheire-Pop, O. Scheire (coord.): *La peinture roumaine 1800-1940 (catalogue de l'exposition)*. Petraco-Pandora, Gand: Snoeck-Ducaju & Zoon, Hesselhuis, Anvers.
- SERS, Philippe (2003): *Totalitarisme et Avant-Gardes. Falsification et vérité en art*. Les Belles Lettres, Paris.
- SHAPIRO, Theda (1976): *Painters and Politics: The European Avant-Garde and Society, 1900-1925*. Elsevier Scientific Publishing Company, New York.
- SMITH, Paul – WILDE, Caroline (Eds.) (2002): *A Companion to Art Theory*. Blackwell Publishers Ltd., Oxford, U.K.
- SOARE, Claudiu (2004): *Ghidul avangardei europene*. House of Guides, București.
- ȘERBAN, Geo (1996): Marcel Iancu – Locul și statura. În: Bocăneț, Anca; Lascu, Nicolae; Zahariade, Ana Maria (coord.): *Centenar Marcel Iancu 1895-1995. Marcel Iancu în România interbelică: arhitect, artist plastic, teoretician* (catalog). Editura Simetria, Uniunea Arhitecților din România și Editura Meridiane, București.
- ȘUȘARĂ, Pavel (2002): Realismul socialist, între vocație și deturnare. *România literară*, nr. 44.
- ȘUȘARĂ, Pavel (2006a): Portretul unui alexandrin: Vasile Kazar. *România literară*, nr. 40.
- ȘUȘARĂ, Pavel (2006b): 1945-1965, ruptură și continuitate. *România literară*, nr. 45.
- TĂNASE, Stelian (2008): Zece note despre avangardă. În: Tănase, Stelian (coord.): *Avangarda românească în arhivele Siguranței*. Editura Polirom, Iași.
- VASILE, Cristian (2010): *Literatura și artele în România comunistă 1948-1953*. Editura Humanitas, București.
- VELESCU, Cristian-Robert (2007): *Victor Brauner d'après Duchamp. Sau drumul pictorului către un suprarealism „bine temperat”*. Institutul Cultural Român, București.

- VIDA, Gheorghe (2009): Hans Mattis-Teutsch și dialogul european al formelor. În: Popica, Radu; Zamfir, Anca Maria (coord.): *Mattis-Teutsch, artist al avangardei (catalog)*. Muzeul de Artă Brașov, Brașov.
- VIDA, Mariana (1996): Grafica lui Marcel Iancu și metamorfozele limbajului plastic de avangardă. În: Bocăneț, Anca; Lascu, Nicolae; Zahariade, Ana Maria (coord.): *Centenar Marcel Iancu 1895-1995. Marcel Iancu în România interbelică: arhitect, artist plastic, teoretician* (catalog). Editura Simetria, Uniunea Arhitecților din România și Editura Meridiane, București.
- VIDA, Mariana (2007): Tradiționalism, modernism și avangardă. Repere cronologice 1910-1948. În: Kessler, Erwin (Ed.): *Culorile avangardei. Arta în România 1910-1950* (catalog). Muzeul Național Brukenthal – Muzeul de Istorie Sibiu, Institutul Cultural Român, București.
- VLASIU, Ioana (2000): *Anii '20, tradiția și pictura românească*. Editura Meridiane, București.
- VLASIU, Ioana (2002): Bucharest. In: Benson, Timothy O. and Forgács, Eva (Eds.): *Between Worlds: A Sourcebook of Central European Avant-Gardes, 1910-1930*. The MIT Press Cambridge, Massachusetts and London, England.
- VLASIU, Ioana (2007): Modernitățile picturii românești interbelice. În: Kessler, Erwin (Ed.): *Culorile avangardei. Arta în România 1910-1950* (catalog). Muzeul Național Brukenthal – Muzeul de Istorie Sibiu, Institutul Cultural Român, București.
- WOOD, Paul (1993): Realisms and Realities. In: Fer, Briony; Batchelor, David; Wood, Paul (Eds.): *Realism, Rationalism, Surrealism. Art between the Wars*. Yale University Press, New Haven & London in association with The Open University.
- WOOD, Paul (1999): Introduction: the avant-garde and modernism. In: Wood, Paul (Ed.): *The Challenge of the Avant-Garde*. Yale University Press, New Haven & London in association with The Open University.
- WOOD, Paul (2002): Modernism and the Idea of the Avant-Garde. In: Smith, Paul and Wilde, Caroline (eds.): *A Companion to Art Theory*. Blackwell Publishers Ltd., Oxford, U.K.
- ZAMFIR, Anca Maria (2011): Imagine și ideologie. În: Popica, Radu; Zamfir, Anca Maria (coord.). *Arta sub comunism. Arta oficială a regimului comunist în colecția Muzeului de Artă Brașov (1945-1989)*. Catalog de expoziție. Editura Muzeului de Artă Brașov.